

09/02/2009
opac-print-099

Cataloging Record

099

:Format Type

Data	Name Tag
001163651	מס. מערכת:
אדד, משה	מחבר:
משמעות חיים ושימוש בסמים בקרב מתבגרים [תדפיס]	כותר תקני:
משמעות חיים ושימוש בסמים בקרב מתבגרים / אדד משה, ח'מי חנה.	כותר:
קישור למאמר מהקמפוס	מהקמפוס:
מתוך: טרם פורסם.	הערה:
תשס"ט.	הערה:
לשם, רתם (תדפיסים)	מרצה:
ח'מי, חנה	מחבר נוסף:
קרימינולוגיה	קורס:
פסיכופתולוגיה	קורס:

משמעות חיים ושימוש בסמים בקרב מתבגרים .

¹אדד משה , ²חימי חנה

מטרת מאמר זה היא להעמיק בשאלת החיבור שבין משמעות החיים ושימוש בסמים בקרב מתבגרים תוך הצגת מחקרים שונים שבדקו והעמיקו בחקר מימד משמעות החיים בהתאם להנחות הבסיסיות של תיאורית הלוגותרפיה, וזאת תוך בחינת המשקל היחסי של משתנה משמעות החיים ביחס למשתנים אחרים כמו - דימוי עצמי, גירוטיות, תמיכה חברתית, תמיכה רוחנית .

הממצאים שיוצגו להלן בדבר משקלו המשמעותי של משתנה משמעות החיים, והשימוש הפוטנציאלי בתוכן זה ככלי טיפולי, גם במודל הקבוצתי מחדדים את המרחב המשמעותי וגמיש הטמון במושג זה וברלבנטיות שלו לאוכלוסיית המשתמשים בסמים בפרט בקרב מתבגרים .

שוהם ואדד (2004) בספרם "ריק ללא שובע - טיפול אקזיסטנציאליסטי בהתמכרות בסמים" מבהירים את החשיבות של מציאת משמעות חיים אותנטית, אצל פרט המנסה להיגמל מהתמכרות לסמים, כשלב חיוני והכרחי בתהליך הטיפול והשיקום.

במרבית המחקרים נעשה שימוש בשאלון לבדיקת משמעות החיים, סולם עמדות המבוסס על תיאורית הלוגותרפיה, הוא נבנה ל ידי MAHOLICK & CRUMBAUGH (1964), עובד ותוקף על ידי אדד (1987) על אוכלוסיות נורמאליות וחולות .

נראה שמימד זה מקבל משנה חשיבות בהווה הישראלית המאופיינת בתובענות, דחק ודינאמיות ערכית . וכפי שמתואר במאמר על "נגטיביזם בגיל ההתבגרות" (אדד, 2002) החיפוש העצמי הינו מגמה חברתית, בפרט בעולם שבו המבנה המשפחתי מתערער ואובד, וההורים מרוכזים בהגשמה אישית ובקידום עצמם. הקשרים התוך משפחתיים הם אינסטרומנטאליים יותר מאשר נפשיים.

ועל כן, שאלת משמעות החיים, שאלה שהעסיקה את הפרט ואת החברה מאז ומעולם, נעשית יותר ויותר רלבנטית בזמנים מודרניים, רצופים שינויים ערכיים, שינויים מבניים תוך התחזקות, התגבשות עד כדי נוקשות של החשיבה האקזיסטנציאלית והדומיננטיות של האינדוידואל והתפישה הרואה את הפרט ואת סיפוק צרכיו במוקד ההווה הקיומית, ומקדמת את יכולותיו לפעול, לשנות ולהסתגל למסגרות (המשפחתית, חברתית, תעסוקתית). כולל תהליך של העצמה עצמית שמאפשר לפרט להתגבר על חרדותיו תוך מציאת פתרונות למועקותיו הפנימיות, והתגברות על מציאות המערימה קשיים בדרך להסתגלותו אליה. מציאת פשר קיומי אישי מעניק לפרט את יכולת תפקודית בהווה ובעתיד, וכן מניעה אותו לפעול ולשנות מצבים בתוכיי התהליך של השתייכותו ושל הסתגלותו לקבוצה . השאלה מהי משמעות חיים מתחדדת ומתעצמת ברגעי כשלון וממעברים משמעותיים . קשייו ודפוסי התמודדותו של הפרט בתוך הוויית השינוי מבטאים את פשר החיים האישי, במונחים של פתרונות המוצעים על ידו

¹ פרופ' אדד, ראש החוג לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, ישראל.
² דר' חימי חנה, מרצה בחוג לקרימינולוגיה ואכיפת החוק, מכללת בית-ברל, כפר-סבא, ישראל.
שמות המחברים מופיע לפי סדר ה-א-ב.

ומוצאים ביטוי גם בעמדותיו, שאיפותיו הרגליו. בהתאם להנחות היסוד של המודל הפארנקלייני נראה כי התייחסות חיובית, ממקום של אתגר והתמודדות כלפי שינויים ואירועי חיים, הגם שיהיו מלחיצים ותובעניים, תקדם בדרך כלל הסתגלות להשלכות השונות.

התייחסותו של הפרט למציאות מותנית בשלושה משתנים עיקריים: הראשון – ההכרח להתארגן מול מציאות נתונה, השני – ההכרח להתייחס לסביבה חברתית לצרכיה ולתביעותיה, השלישי – הציפייה לחיות ולהתפתח כפרט במעגלים שונים – זוגיים, משפחתיים ותעסוקתיים.

ממצאי מחקרים שונים שהעמיקו בחקר האינטראקציה שבין שלושת משתנים אלה, או חלקם ולמשמעות החיים יפורטו להלן –

מחקרים אחדים התמקדו בחקר עמדות מתבגרים כלפי שימוש בסמים, וגם בקרב מכורים בדרגות שונות. במחקר על "הקשר בין דימוי עצמי, נזירותיות ומשמעות חיים, לבין השימוש בסמים בקרב בני - נוער (אדד וזיקרי, 2000) נחקר מימד משמעות החיים ותורמתו היחסית לשימוש ולאיי שימוש בסמים.

הנחת המחקר היא כי דימוי עצמי נמוך, רמת נזירותיות גבוהה ומשמעות חיים נמוכה מהווים גורמי השפעה מרכזיים ועלולים להוביל בני נוער לשימוש בסמים. מטרת המחקר הייתה למצוא מכנה משותף לאבחון מוקדם של נערים המצויים בקבוצת סיכון לשימוש ולהתמכרות לסמים, על בסיס שלושת המשתנים לעיל. אוכלוסיית המחקר כללה בני נוער (N=60) חלקם מטופלים באגודת "אל-סם" {אגודה לטיפול בנפגעי סמים} וקבוצת ביקורת (N=30) תלמידי בתי ספר במרכז הארץ.

הנחת המחקר הייתה כי משמעות החיים נזוונה מתוך הדימוי העצמי, או להיפך, ולכן ההשערה הייתה כי ימצא קשר חיובי בין שני המרכיבים הללו. השערת המחקר אוששה. נמצא כי ככל שהדימוי העצמי של הפרט גבוה יותר, כך הוא מוצא יותר משמעות לחייו בחיי היומיום. כמו כן, נמצא כי יש קשר הפוך בין משמעות חיים לנזירותיות- ככל שתהיה רמת חרדה גבוהה יותר, כך יהיה הפרט נזירי יותר. ממצא זה מבסס את משנתו של פראנקל (1970) ועלה גם במחקר של כ"ץ (1986) על "ריק קיומי והתמכרות לסמים קשים" השערות המחקר בדבר הקשר שבין "ריק קיומי" לבין התמכרות לסמים קשים אוששו במלואן (N=26). נמצא כי המכורים קשה לסמים תפשו את הפשר ההווי כמימד מרכזי בחיים בעוד שנרקומנים בגמילה תפשו את הפשר העתידי כגורם מרכזי בחיים. כלומר, המכורים לסמים קשים היו נטולי פשר קיומי וללא משמעות חיים במובן הפרנקליאני.

גם לוקאס (1988) טוענת כי משמעות חיים ונזירותיות שלובים ומזינים את עצמם. ככל שמשמעות החיים נמוכה יותר עולה הנזירותיות כתוצאה ממחשבות על עתיד לא ברור ושייכות לא ברורה לקבוצה מוגדרת. חוסר שייכות לקבוצה גורר ניסיון להשתייך גם במחיר של חיברות לקבוצת שוליים. שימוש ראשוני בסם, תורם להתפתחות תחושת שייכות ומענה לריק קיומי, ויש בכך כדי למתן ולצמצם רמות חרדה.

דינאמיקה ריגשית זו מעצימה את הקושי להתנתק ממעגל צריכת הסם. ממצא נוסף המחזק ומבהיר את עוצמת הקושי שבניתוק הוא הממצא כי יש קשר הפוך מובהק בין רמת נזירותיות ודימוי עצמי בקרב קבוצת ה"משתמשים בסמים".

יחד עם זאת, נמצא כי שלושת המשתנים (דימוי עצמי, נזירותיות ו PIL) מצויים באופן מובהק בקבוצת הניסוי, אולם אין בכך כדי להצביע על יכולת ניבוי לשימוש בסמים. כלומר הקשרים בין המשתנים

חלשים ומובהקים בחלקם. בתוך קבוצת המשתמשים בסמים נמצא כי המשתנה המסביר הוא משתנה משמעות החיים, כלומר משמעות חיים נמוכה הוא אחד המשתנים המרכזיים המעידים על שייכות לקבוצה זו.

תרומתו החשובה של מחקר זה הוא באישוש להנחה שישנם שלושה גורמים מהותיים הנמצאים בשילוב בבני נוער בסיכון להתמכרות לשימוש בסמים.

מחקר נוסף (אדד וטואף, 2001) העמיק בחקר עמדות בני נוער כלפי שימוש בחומרים פסיכו אקטיביים תוך התייחסות למשמעות החיים ודימוי עצמי ($N=100$). הנחת המחקר הייתה כי ימצא הבדל בין אוכלוסיה בסיכון ($N=52$) ואוכלוסיה שאינה בסיכון ($N=48$) בהתייחסות לחומרים פסיכו אקטיביים, במשמעות החיים ודימוי עצמי. ממצאי המחקר העיקריים היו - בני נוער שאינם בקבוצת סיכון הביעו עמדות מתירניות יותר כלפי שימוש בחומרים פסיכו אקטיביים בעיקר בהתייחס לרווחת החברה ובמידה מסויימת אף בנוגע לסיכון שבסמים. מעבר לכך, לא נמצאו הבדלים בין שתי קבוצות בני הנוער בנוגות להשתמש בסמים, בשימוש בהם בפועל ובשימוש של חברים. לא נמצאו הבדלים בין קבוצות בני הנוער בתפישת משמעות החיים ואף לא בדימוי עצמי.

במידה מסויימת נמצא כי הדימוי העצמי המוסרי של בני נוער שאינם בסיכון גבוה יותר מזה של בני הנוער בסיכון, כנראה בשל סביבת ההתפתחות בה חיים בני נוער בסיכון, קרי, סביבה בה קיימת שכיחות גבוהה של עבריינות, המשפיעה על תפישתם העצמית המוסרית. נמצא כי משמעות חיים נמוכה יותר מסבירה עמדות מתירניות יותר בכלל ובתחומים של "דאגה לרווחת החברה" ו"הסיכון שבסמים" בפרט. ממצא זה תואם את התיאוריה של פראנקל (1970) הרואה בשימוש בחומרים פסיכו אקטיביים ניסיון לדכא את התסכול הרוחני ולמלא ריקנות פנימית, בדומה לממצאים של (כ"ץ, 1986) בנוגע לשימוש בסמים כמענה לריק קיומי. לדעת כ"ץ (1986) גם שימוש לראשונה בסם כאשר המניע הוא לחץ חברתי יש בכך כדי להעיד על ריק קיומי.

הקשר החזק שנמצא בין דימוי עצמי מוסרי נמוך לשימוש בסמים בקרב חברים ובגיל מתקדם מוסבר כנובע מהצורך להשתמש בסמים כאמצעי שמנטרל תחושות שליליות שמתפתחות בשל דימוי עצמי נמוך, וגם בשל העובדה כי השימוש בסמים עדיין נחשב להתנהגות אסורה, לא חוקית, ועל כן נער המשתמש בסמים רואה עצמו מוסרית באופן ירוד יותר מנער שאינו משתמש.

כ"ץ (1986) בהתבססה על משנתו של פראנקל (1970), בחנה האם התמכרות לסמים קשים (נרקוטיים) קשורה להעדר פשר קיומי. כ"ץ הניחה כי התמכרות לסמים קשים כרוכה בחיים קשים של ריק קיומי, וכאשר מנסה האדם להיגמל, השינוי העיקרי שחל בו הינו בהשקפת עולמו ובנטיותיו לחפש אחר פשר החיים. פשר החיים של אדם הוגדר במחקרה כפרספקטיבת הזמן העתידית שלו.

בהתאם לכך שיערה כי קבוצת הנבדקים המכורים לסמים קשים, יהיו בעלי פשר זמן הווה. כלומר נטולי פשר קיומי, בעוד שאצל נרקומנים בתהליכי גמילה, תמצא פרספקטיבת זמן עתידית. כלומר, הם יחלו לגלות את הפשר הקיומי של חיהם. השערותיה אומתו. חשוב לציין כי הנבדקים היו מכורים לסמים קשים המתייחסים לסם כתחליף למקור ראשוני של הנאה, ולא רק כפי שמתייחסים המשתמשים האחרים, כאחד ממקורות ההנאה הפוטנציאליים.

ראוי לציין, כי דיון ראשוני שהעמיק בחקר הקשרים המהותיים שבין משמעות החיים ופעילות עבריינית הוצג ב במחקרו של ADDAD (1987) על " נזירות פסיכוגנית ופתרונות נואוגניים ", ובו נבחנה התפתחותה של נזירות פסיכוגנית כתהליך משני. נבדקו קשרים אפשריים בין נזירות פסיכוגנית (חרדה אישיותית) לבין פתרונות נואוגניים, כמו כן נבחנו האם באפשרותם של הפתרונות הנואוגניים להשפיע על מרכיב הנחשב כתורשתי (כמו מידת האקסטרוברטיות של האדם)

ADDAD (1987) מצא קשר שלילי ברור בין רמת נזירות ומשמעות חיים בהתאם להשערה שהשאפה למשמעות חיים הינה כוח ראשוני המחזק את האדם לנוכח מצבי אי היציבות. היסוד האקזיסטנציאלי באדם הינו לפיכך יסוד מרכזי המשפיע על תהליכים פסיכולוגיים אנושיים. חיזוק משמעות החיים משפיע על צמצום רמת החרדה הנזירותית. ויתכן והפעילות העבריינית נותנת מענה לתחושה של יכולת, שליטה וכוח אף שהמענה בתחליפי לפשר קיומי הוא בהגשמה בטווח של התנהגות לא נורמטיבית.

ואילו בחינת המתאם בין ציוני משמעות החיים לבין ציוני אקסטרוברטיות הצביעה על העדר מתאם מובהק גם כאשר נבחן הקשר שבין שני משתנים אלה באוכלוסיות נפרדות. אוכלוסיית המחקר כללה 446 נבדקים, בהם 140 עבריינים כלואים ו 306, ולא עבריינים.

השערת המחקר, בעקבות משנתו של פראנקל (1970) הייתה כי ה"שאיפה לפשר" ומציאת ה"מהות הקיומית" של האדם הינן כוח ראשוני ולא רציונליזציה של דחפים אינסטינקטיביים. לכן, ככל שמידת הנזירות הפסיכוגנית תעלה, יהא האדם רחוק יותר מן ההכרה המלאה במשימת חייו. ולהיפך, ככל שיהיה אדם רחוק יותר מן ההכרה המלאה במשימות חייו, כן תעלה מידת החרדה הפסיכוגנית הנזירותית שלו. פתרונות נואוגניים יהיו בעלי השפעה מוגבלת אצל פרטים המאופיינים כאקסטרוברטיים.

ההשערה הייתה כי פתרונות עבריינים יהיו עבור חלק מהאוכלוסייה העבריינית פתרונות כתחליף להעדרה של המהות הקיומית גם כאלה עם נזירות נמוכה ומשמעות חיים גבוהה. במחקר זה נמצא מתאם שלילי בין ציון משמעות החיים לבין ציון הנזירות בשתי האוכלוסיות הנבדקות, אלא שהמתאם השלילי שנמצא באוכלוסייה העבריינית היה גבוה יותר (52. -) ואילו באוכלוסייה הלא עבריינית הוא היה נמוך יותר (33. -).

כלומר האוכלוסייה העבריינית הייתה בעלת ציון ממוצע נמוך של משמעות החיים. פירושו כי הריק הקיומי, המבטא ריקנות פנימית עמוק יותר בקרב אוכלוסייה זו. ובהתאם למשנתו של פראנקל (1970) ניתן להניח כי הפעילות העבריינית האקטיבית מילאה אולי את הריק הקיומי והיוותה מענה לפשר החיים. לעומת זאת נמצא כי יש מתאם שלילי בכלל האוכלוסייה, נורמטיבית ועבריינית, בין מידת החרדה (נזירותיות) לבין ציון PIL, כלומר ככל שהנזירותיות נמוכה יותר כך עולה משמעות החיים.

במאמר של ADDAD (1987) על נזירותיות, אקסטרוברטיות ומשמעות חיים: מחקר השוואתי בין עבריינים ללא עבריינים (N = 460) נמצא כי יש קורלציה שלילית בין משמעות חיים לנזירותיות. לא נמצא קשר בין אקסטרוברטיות ומשמעות החיים. כמו כן, נמצא כי רק במיקרים ספציפיים פתרונות

עבריינים מילאו תפקיד משמעותי ובעל תוכן, בהלימה לטענתו ולתפישתו של זאן ז'נה בכתביו (GENET, 1989).

מחקר נוסף (חן, 2001) בדק את הקשר בין התערבות טיפולית, הכוללת תמיכה חברתית ותוכנית רוחנית, לבין שינויים אישיותיים, רגשיים והתנהגותיים. בקרב אסירים, שנגמלו מהתמכרות לחומרים פסיכו אקטיביים (סמים). בנוסף, המחקר בחן את התרומה המובחנת שבין תמיכה חברתית אל מול התרומה של תוכנית רוחנית ושינויים אישיים, שחלו בקרב נגמלים מסמים, והשווה ביניהם לבין נגמלים שלא קבלו טיפול במסגרת התוכנית הרוחנית.

המדגם כלל 191 אסירים נגמלים מסמים, מבתי כלא ברחבי הארץ. המחקר הינו מחקר אורך מסוג של לפני – אחרי, מערך של מעין ניסוי, שכלל שתי קבוצות מחקר ושתי קבוצות ביקורת. המשתתפים בקבוצת המחקר 1 קיבלו תמיכה חברתית והשתתפו בתוכנית רוחנית (השתתפו במפגשים של נרקומנים אנונימיים (NA) ובקורס שנים עשר הצעדים) והמשתתפים בקבוצת המחקר 2 קיבלו תמיכה חברתית (השתתפו במפגשי ה NA בלבד).

ממצאי המחקר הצביעו על שיפור הדרגתי שחל בקרב משתתפים שקיבלו תמיכה חברתית והשתתפו בתוכנית הרוחנית מתחילת התוכנית ועד סיומה. הממצאים הצביעו על עלייה בתחושת הקוהרנטיות של ירידה בעוצמת חרדה, דיכאון, עייפות ועל משמעות חיים גבוהה יותר. התנהגותם היתה טובה מלכתחילה, ולא חל בה שינוי. המשתתפים אשר החלו את התוכנית עם נתונים אישיותיים ורגשיים שונים ביחס לשאר הקבוצות, ולעיתים עם נתונים פחות טובים, שיפרו את ציוניהם, ובמדידה אחרונה קיבלו את הציונים הגבוהים ביותר במשתני המחקר בהשוואה לכל המשתתפים. בקרב משתתפים, שקיבלו תמיכה חברתית בלבד, חלה ירידה מובהקת ברמת הדיכאון והעיונות (למעט חשדנות). במהלך השנה לא חל שינוי בתחושת הקוהרנטיות וברמת החרדה. התנהגותם היתה טובה מלכתחילה, ולא חל בה שינוי. בנוסף נמצא, שבקרב משתתפים בקבוצת הביקורת 2, שהיו "נקיים" מסמים זמן ממושך יותר, והחלימו באופן טבעי וללא טיפול, תחושת הקוהרנטיות היתה גבוהה יותר, רמת חרדה והדיכאון היתה גבוהה יותר, משמעות חיים היתה גבוהה יותר והתנהגותם היתה טובה יותר בהשוואה לקבוצת הביקורת 1.

מהממצאים עולה כי בכל הקבוצות נמצא מתאם שלילי בין חרדה, דיכאון ועיונות, לבין תחושת קוהרנטיות לבין חרדה כתכונה. כמו כן, נמצא קשר שלילי בין משמעות חיים לבין רגשות שליליים בכל שלושת הקבוצות (למעט קבוצת הביקורת 1). לאור הממצאים אפשר להניח, כי יש קשר בין התערבות טיפולית באמצעות תוכנית רוחנית ובין עלייה בתחושת הקוהרנטיות, עלייה במשמעות החיים וירידה בעוצמת הרגשות השליליים בקרב נגמלים מסמים. שינויים אישיותיים ורגשיים אלה היו משמעותיים יותר ועוצמתם היתה חזקה יותר, משינויים אישיים, שהיו קשורים לקבלת תמיכה חברתית, או לזמן היותם "נקיים" מסמים.

ממצאי המחקר מצביעים על החשיבות, שבשילוב תוכנית רוחנית בתהליכי החלמה מהתמכרות לסמים. למעשה, ממצאי מחקר זה מחדדים את הפוטנציאל הרב של עבודה טיפולית במזנחים של לוגותרפיה.

לדעת פראנקל (1970) "שאיפתו של האדם לפשר היא כוח ראשוני ולא "שכלון שניוני" בלבד של דחפים אינסטינקטיביים. פשר זה הוא ייחודי וסגולי בכך שרק הוא עצמו חייב ויכול למלאו, רק בדרך זו הוא לובש משמעות שיש בה כדי למלא את שאיפת אדם לפשר... עיקר שאיפתו של האדם היא להגשים פשר ולממש ערכים, ולא לספק ולמלא דחפים ויצרים.." (שם, עמוד 119)

מטרת מאמר זה היתה להעמיק בהנחת יסוד זו של המודל הפארנקלייאני, תוך סקירת מחקרים שנערכו בארץ בקרב אוכלוסיות שונות וכללו התייחסות והתבססות על הנחות היסוד של הלוגותרפיה.

ממצאי המחקרים שהוצגו דנים במשמעות חיים ומקיפים היבטים מגוונים של מימד זה והרלבנטיות ביחס לעמדות מתבגרים כלפי שימוש בסמים, התמכרות ממשית לשימוש בסמים.

הממצאים עקביים ומדגימים את תרומתו היחסית של משתנה זה לאיכויות של שיפוט מוסרי, לחיזוק דימוי עצמי, לנוירוטיות גמוכה, נטייה גמוכה יותר לשימוש בסמים וגם משמעות חיים גבוהה כמקדמת יכולות הסתגלות טובות ומותאמות יותר למצבי שינוי, מעבר ומשבר.

אף שברור בהתאם להנחותיו של פראנקל (1970) כי תוכן משמעות החיים הוא ייחודי וסובייקטיבי, נראה שיש מקום לבחון כיצד ניתן להעשיר וליצוק תוכן למימד זה, על מנת לחזק ולהעצים את הפרט הנוטה לשימוש בסמים, לעתים עד כדי התמכרות במימד זה, לטובת רווחתו אישית (WELLBEING), ובמעגל הרחב יותר גם לתרום להיבטים חברתיים – קהילתיים.

ביבליוגרפיה

- אדד מ. נגטיביזם בגיל ההתבגרות עבריינות וסטייה חברתית, שער ראשון, 41 – 59, 2002
- אדד מ. קרימינולוגיה – עבריינות בהתהוותו ת הוצאת אור – עם ה רמת – גן, 1989
- חן ג. קשר בין תמיכה חברתית ותוכנית רוחנית לבין שינויים אישיותיים, רגשיים והתנהגותיים בקרב אסירים שנגמלו מחומרים פסיכו אקטיביים. חיבור לקראת תואר שלישי, מחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, 2001
- כ"ץ, ש. ריק קיומי והתמכרות לסמים קשים. חיבור לקראת תואר מוסמך, מחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן. 1986
- לוקאס, א. חיים משמעותיים, תל – אביב, דביר, 1988
- פאבריי, ג. המשמעות של חייך, תל – אביב, ספריית פועלים, 1983
- פראנקל, ו. האדם מחפש משמעות, מבוא ללוגותרפיה, תל-אביב: הוצאת דביר, 1970
- שוהם, ש. ג. אדד, מ. ריק ללא שובע – טיפול אקזיסטנציאליסטי בהתמכרות לסמים, תל אביב, הוצאת בבל, 2004

- Addad M. Psychogenic Neuroticism and Noogenic Self-Strengthening The International forum for Logotherapy ,(Journal of Search for Meaning) Vol. 10. Istitute of Logotherapy Press, Bekeley, CA, 1987
- Addad, M.; Leslau, A. Moral Judgment and Meaning in Life the Interntional Fourm For Logotherapy (Journal of Search for Meaning) Vol.12, Viktor Frankal Institute of Logotherapy, Berkeley , CA, 1989.
- Addad, M. Neuroticism, Extraversion and Meaning of Life : A Comparative Study of Crimunals and Non – Criminals Vol. 8 No. 6 pp. 879 -883, Great Britain, 1987
- Addad, M. Psychological Neuroticism and Noogenic Solutions. Crime and Social Deviance Vol. 16 No. 1-2, p 5-20, Bar – Ilan University Press, 1988
- Adler, A. The Science of Living Paperback;Reprint ;New-York; Anchor books, 1969
- Baumeister, R.F. The Meaning of LifeGuilford, 1991
- Crumbaugh, J.C. & Maholick, L.T. An Experimental Study in existentialism; Journal of Clinical Psychology; 20, 1964
- Dahan, K. (supervised by Addad M.) Moral Judgment , Purpose in life , Sex and Motherhood Bar-Ilan University, Ramat-Gan,Israel, 2002
- Eysenck, H.J. & Eysenck, K. Personality and Individual Differences;New-York; Penam Press, 1985
- Eysenck, H.J. The Biological Basis Of Personality; Illinois; Charles C. Thomas Publisher, 1967
- Genet, J. Prisoner of Love, London,Pan Books,1989
- Gerson, K. Moral Dilemmas, Moral Strategies, and the Transforamation of Gender, Lesson form to Generations of Work and Family Change. Gender and Society,2002, 16,1,8 -28,
- Goffman, E. On the Characteristics of Total Institution in Asylums; Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1968
- Farnkl, V. Man's Search for Meaning., Boston, Beacon Press 1959
- Farnkl, V. Psychotherapy and Existentialialism. New-York . Washington square press 1967
- Himi, H. (supervised by Addad M.) The Relationship among Personality, Meaning of Life, Type of Work and Personal Burnout. Bar-Ilan University, Ramat-Gan, Israel,1989

Himi ,H. (Supervised by Addad M.) Adjustment of Men to Retirement form the Israel Armed Forces Bar-Ilan University, Ramat-Gan,Israel, 2000

Katz, N. (supervised by Addad M) Personality Components.Meaning of Life and Adaptation Among Different Group of Soldiers in the Israeli Defense Forces Bar-Ilan University, Ramat-Gan,Israel, 1997

Maslow, A. The Farther Reacher of Human Nature. New-York

Toaff M. (supervised by Addad M.) Relationship between Meaning of Life and Self – image and Attitudes toward the Use of Psychoactive Substances among Adolescents Bar – Ilan University, Ramat – Gan, Israel, 2001

Yalom, Y. D. Exisenntial Psychotherapy. New-York .Basic Book ,1989

Zikri, G. (supervised by Addad M.) The Relationship between Self-image,Neurotism and Meaning of Lif and the Use of Drugs among Adolescents, Bar-Ilan University, Ramat-Gan, Israel, 2000